

KULCSÁR BEÁTA

ADAPTÁCIÓS KISÉRLETEK KANADÁBAN

EGY MAGYAR EMIGRÁNS KÜZDELMEI AZ 1920-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

1931 nyarán egy magyar bevándorló a következő kétségbeesett sorokat küldte a vermilioni (Kanada) kórházból a winniepegi magyar konzulnak: „És én még szeretnék élni s így első sorban menekülni szeretnék innen! Haza szeretnék menni, ahol legalább még pár évet békében, pihelve eltölthetnék.”¹ A levél szerzője, Endrényi Margit ekkor már évek óta az egzisztenciális válság viszonyai között élt, betegsége pedig tovább rontott eleve siralmas helyzetén. A krízishelyzet egyetlen vállalható megoldása a Magyarországra való önkéntes visszatérés volt, melynek megvalósításához a magyar konzul segítségét kérte. Endrényi Margit esete korántsem számított egyedinek a korban.

A kanadai éghajlati adottságok és a gazdasági viszonyoknak az 1920-as évek végén tapasztalható romlása, a kibontakozó munkanélküliség komoly adaptációs kihívások elé állították a magyar bevándorlókat, akik közül többen feladták a küzdelmet, és visszatértek Magyarországra. A repatriálásnak két alapvető módja volt. Az emigránsok egy része önkéntes alapon tért vissza az *Óhazába*, ebben az esetben fedezniük kellett a hajójegy árát, a kanadai és az európai vasúti viteldíjakat is. Utazási költségeik mértéke attól függött, hogy honnan, Kanada mely régiójából indultak el, melyik hajótársasággal utaztak, és melyik európai kikötőbe érkeztek meg.² A magyar kormány és a magyar konzulok közreműködésének, közvetítésének köszönhetően a hazainduló szegényebb emigránsok jelentős mértékben csökkenthették kiadásukat azáltal, hogy kedvezményes vasúti jegyet, egyharmad árú, ritkábban ingyenes hajójegyet igényelhettek a hajózási és a vasúti társaságoktól, általában utólagos fizetési kötelezettséggel.³ Különösen fenyegető pénzügyi és egészségügyi helyzetben előfordult, hogy a magyar állam részben vagy egészben átvállalta a magyar bevándorló repatriálásának költségeit, esetleg készpénzsegélyt is

¹ MNL OL K 139 (Winniepegi Konzulátus), 13. csomó, 1931, 1. tétel, 2516/R dosszié.

² 1931-ben a Derwent-Budapest távolság megtétele közel 180 dollárba került (kedvezmények nélkül). Ez az összeg a Derwent-Montreal, majd a Montreal-Havre (Franciaország), végül a Havre-Budapest közti utakra szóló jegyek (vasúti és hajójegyek) árát foglalta magában. A hajójegy ára 87,50 dollár, az európai vonatjegy ára 20,74 dollár volt. Egy bevándorló ugyanekkor nagyjából 20 dollárt kapott egy 10 napos aratási, betakarítási munka elvégzéséért. MNL OL K 139, 13. csomó, 1931, 1. tétel, 2516/R.

³ MNL OL K 128 (Montreali Konzulátus), 2. csomó, 1931, I/2. A konzul jelentése a magyar külügyminiszternek (1932. április 26.).

biztosított a hazatérő számára.⁴ A remigrálás másik útja a kanadai bevándorlási hatóságok által kezdeményezett deportálás⁵ volt, melynek keretében a kanadai állam saját költségén távolította el az országból a problémás bevándorlókat. Ez az eljárás olyanok ellen irányult, akik kevesebb mint öt éve tartózkodtak Kanadában, és képtelenek lévén az önfenntartásra, segélyeken éltek és közteherré (*public charge*) váltak; illetve olyanok ellen, akik bűncselekményt követtek el.⁶ A repatriálók egy része rossz vagy már elviselhetetlen egzisztenciális helyzete miatt maga kérte a deportálási eljárás elindítását, vagy a már elindított eljárást teljes egyetértéssel fogadta.⁷ Az önszántukból vagy a deportálás útján hazatérők pontos száma egyelőre nem ismert.⁸ A repatriálást azonban rendszerint egy, reményekkel teli időszak és egy, erőfeszítések által jellemzett adaptációs kísérletsorozat előzte meg.

Rekonstrukció és adaptáció

A vizsgálat egy magyar bevándorló, Endrényi Margit kanadai adaptációs kísérleteit, élményeit és hazatérésének történetét rekonstruálja, vagyis az adaptáció és a repatriálás perszonális dimenziójára koncentrálna. Mivel azonban Endrényi egy társulás keretében (*Endrényi group*) próbált boldogulni, a története túlmutat az egyén történetén. Az elemzés emellett a kapcsolódó intézményi, normatív rendbe (például a konzulnak a magyar emigránsok alkalmazkodását és remigrálását egyaránt elősegítő tevékenységébe) is betekintést

⁴ Az 1903. évi IV. tc. 35. § alapján létrehozott kivándorlási alap többek között a hazájukba visszatérni szándékozó vagyontalanok útiköltségeinek és rendkívüli költségeknek fedezésére jött létre. Az általam ismert esetek arra utalnak, hogy a magyar állam által átvállalt költségtérítések utólagosan visszafizetendő összegek voltak.

⁵ A *deportálás* szót a kanadai bevándorlási törvények, a korabeli kanadai és magyar hatóságok egyaránt használták a kiutasított és a kanadai állam által hazaszállított bevándorlók esetében.

⁶ ROBERTS, Barbara: *Whence They Came: Deportation from Canada 1900–1935*, University of Ottawa Press, Ottawa, 1988.

⁷ Jó példa erre Gerstner János, aki súlyos betegsége miatt arra kérte a konzult, hogy segítse hozzá a deportálási eljárás elindításához. MNL OL K 139, 13. csomó, 1931, 1. tétel, 3273/D. Vámos József pedig arról tájékoztatta a konzult, hogy nincs ellenére a deportálás, és nem szeretné, ha a konzul lépéseket tenne a már elindított deportálási eljárással szemben. MNL OL K 139, 14. csomó, 1931, 1. tétel, 4253/D.

⁸ A visszatérési mozgalom a gazdasági világválság nyomán bontakozott ki, a visszatérők száma 1932-ben elérte a 743 főt (ebbe a deportáltak is beletartozhattak). DREISZIGER, F. Nándor: *Immigrant Lives and Lifestyles in Canada, 1924–1939*, *Hungarian Studies Review*, No. 1, Spring/1981, 83. p. Ez a szám egy évvel korábban sem lehetett sokkal kisebb, mivel egy kimutatás szerint 1931-ben 562 fő hazaszállítása ügyében intézkedett a két magyar konzul, ez a szám azonban csak az önkéntesen hazatértekre vonatkozott. MNL OL K 128, 2. csomó, 1931, I/2 tétel. A visszatérők számának pontosítása további kutatásokat igényel.

enged. Az írás mikrotörténelmi jellegű, vagyis bár alulnézeti aspektust követ, általánosabb jelenségek, problémák (a magyar emigránsok adaptációs erőfeszítései és kudarcai) iránti érdeklődéssel közelíti meg az egyedi esetet.⁹

Endrényi és az Endrényi-csoport történetét mindenekelőtt az adaptáció fogalma felől közelítem meg. Az adaptációnak és az ezzel rokon fogalmaknak (akkulturáció, integráció, asszimiláció, amalgamáció stb.) kiterjedt irodalma van, ezúttal csak az adaptáció vonatkozásában emelek ki néhány jellemző sajátosságot. Az adaptáció fogalmát többféle értelemben használják a szakirodalomban, az is előfordul, hogy egyazon szövegben több jelentésben is előfordul.¹⁰ Igen elterjedt, hogy a szerzők nem definiálják a fogalmat, és gyakran az akkulturáció, az asszimiláció, az akkomodáció vagy az integráció szinonimájaként használják a szövegekben, esetleg a beilleszkedés hozzávetőleges köznyelvi jelentésére utalnak vele. Az olvasatok egyikében az adaptáció tanulási procedúra, mely kulturális ismeretek (például a nyelv) elsajátítását, és ezen keresztül a gazdasági biztonság elérését célozza.¹¹ A befogadó nép kultúrájának az elsajátítása azonban nem egyenlő a mély integrációval és a teljes önfeladással.¹² Mások nem a tanulásra, hanem a cselekvésre, a magatartásra helyezik a hangsúlyt. Eszerint az adaptáció olyan folyamat, melynek során a bevándorlók módosítják a magatartásukat, annak érdekében, hogy kapcsolatba lépjenek a befogadó közeggel, a többségi társadalommal; ennek több formája is van, például a nyelvelsajátítás, a normákhoz való igazodás vagy a kapcsolatépítés.¹³ Az adaptáció máshol nemcsak cselekvési stratégiákat (*ad-*

⁹ A szakirodalom szerint a migráció komplexitásának feltárása iránti igény mikroszintű vizsgálatokat generált. PUSKÁS Julianna: Some Results of my research on the transatlantic emigration from Hungary on the basis of macro- and micro-analysis, In: Uő. (ed.): *Overseas migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1940*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 53. p.

¹⁰ Egy helyen az adaptáció az integrációhoz áll közel. Ugyanitt az adaptáció az integráció része, akárcsak a „hozzájárulás” (*contribution*). KIRSCHBAUM, Joseph M: *Slovaks in Canada*, Canadian Ethnic Press Association of Ontario, Toronto, 1967, 322. p., 324. p.

¹¹ MAGOCSI, Paul Robert: *The Carpatho-Rusyn Americans*, Chelsea House Publishers, NY-Philadelphia, 1989, 61. p.

¹² Boglár Lajos szerint a saját kultúra megőrzéséhez több mindenre szükség van: független gazdasági állapotra, megfelelő demográfiai viszonyokra, valamint a hagyományok, a nyelv tudatos ápolására. BOGLÁR Lajos: Az adaptáció művészete, In: A. GERGELY András (szerk.): *A nemzet antropológiája: Hofer Tamás köszöntése*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002, 339–343. p. A beágyazottság a saját bevándorló közösségbe olykor laza kapcsolatokat tesz szükségessé a befogadó társadalommal. Az adaptáció kezdeti szakaszában a saját struktúrákhoz való erőteljes kötődés jellemző. FEJŐS Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940: az etnikai örökség megőrzése és változása*, Közép-Európa Intézet, Budapest, 1993, 72. p.

¹³ BARBINA, Guido: The Friulian Community in Canada Between Integration and Assimilation, In: EISENBICHLER, Konrad (ed.): *An Italian Region in Canada: the Case of Friuli-Venezia Giulia*, Multicultural History Society of Ontario, Toronto, 1998, 51–52. p.

justment, reaction, withdrawal), hanem az akkulturáció különböző módjai révén létrejött helyzetet, állapotot is jelöl.¹⁴

Az én elgondolásomban az egyéni adaptáció a választott közegbe való beilleszkedést elősegítő cselekvés. Ebben az értelmezésben a helyi viszonyok és kultúra tanulása csak egyike az adaptációs cselekvéseknek, ami egyéb adaptív cselekvések alapja lehet. Az adaptációt emellett dinamikus folyamatként képzelem el, melynek keretében az egyén a környezeti változásoknak és a saját tudásának, sokasodó tapasztalatainak megfelelően időről időre újragondolja stratégiáit. Az adaptáció ennél fogva a megtelepedéssel kezdődő, szakaszos, konfliktusokkal teli folyamatnak, sajátos szocializációnak is tekinthető.¹⁵

Az adaptációs cselekvés sikere – a kanadai magyar emigránsok esetében is – több mindentől függhetett, többek között a bevándorló személyes tulajdonságaitól és erőforrásaitól, a hozott és itt kialakított társadalmi státuszától, nem utolsósorban az *adaptációs stressz* kezelésének képességétől is.¹⁶ Az erőfeszítések kimenetelére óhatatlanul befolyással lehettek az egyénen túli makrotényezők is: a kanadai klimatikus, szociokulturális és gazdasági viszonyok, valamint a kontinentális és globális szintű események, folyamatok.

Endrényi Margit és az Endrényi-csoport adaptációs kísérletei Albertában

A magyar bevándorlók az 1880-as években Alberta tartományban is megjelentek (Saskatchewan, Pennsylvania és Magyarország irányából), és főként délen, a Lethbridge környéki szénbányákban és farmokon vállaltak munkát. Az első világháború vége előtt majdnem másfélezer magyar élt Albertában. A magyar emigránsok második, egyben legnagyobb, 1925–1930 közti hulláma ezt a vidéket is elérte, melynek következtében nagyjából 4000 fővel emelkedett a magyar ajkú albertai lakosság létszáma (1931-ben 5502 magyar élt ebben a régióban). A magyar bevándorlók többsége délen telepedett le, de kolóniákat Közép-Albertában (például Warburg, Heatherdown térségében, Mannville, Dewberry és Vermilion közelében) is létrehozta. A második hullámmal érkezők a tartomány északi részein is feltűntek. A magyar emigránsokat főként a gabona- és a cukorrépa-termesztésre, a szarvasmarhatartásra alkalmas birtokok, valamint a szénbányák és a városok (Calgary, Edmonton) által kínált munkalehetőségek vonzották ide. 1931-ben 69%-uk vidéki farmokon élt. A

¹⁴ BERRY, John W.: Acculturation and Adaptation in a New Society, *International Migration*, 1992, Vol. 30, 71–73. p.

¹⁵ Szántó Miklós az emigráció és a szocializáció között vont párhuzamot. SZÁNTÓ Miklós: *Tengerentúli magyarok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001, 53. p.

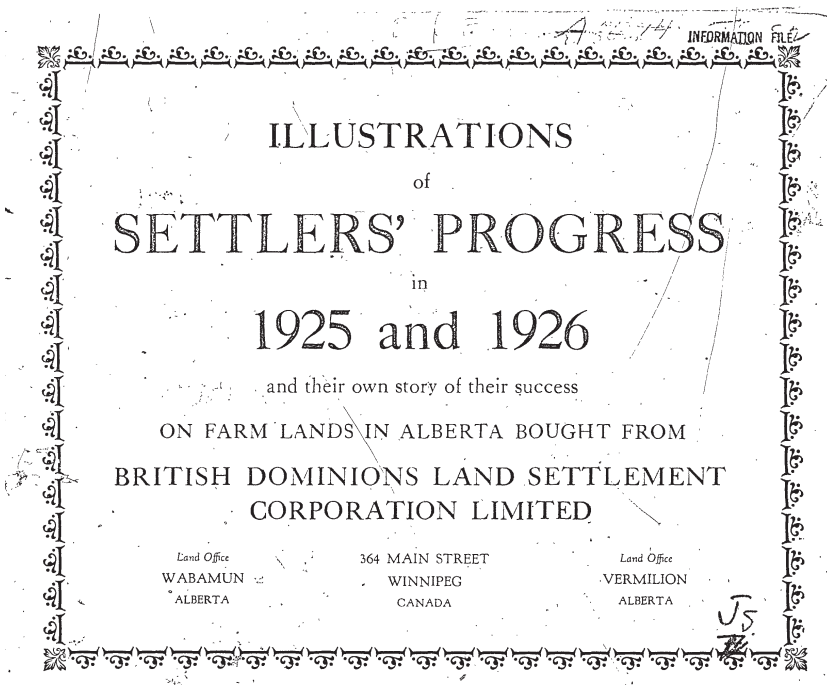
¹⁶ Berry „akkulturációs stresszt” említ. BERRY: *i.m.*, 75. p. A migrációval összefüggő események próbára teszik az egyén érzelmi ellenálló képességét. PORTES, Alejandro – RUMBAUT, Rubén G.: *Immigrant America. A Portrait*, University of California Press, Berkeley, 1996, 156. p.

vidéki magyarok nem telepedtek le összefüggő tömbökben, és eltérő minőségű, adottságú és különböző típusú (régóta létező vagy frissen megtisztított, feltört) birtokokon dolgoztak mint mezőgazdasági munkások és önálló gazdálkodók. Az elszórtság és a tevékenységek diverzifikáltsága miatt az albertai élet számos tapasztalata kialakult köreikben.¹⁷

A magyar bevándorlóknak az 1920-as években jellemző nagyarányú beáramlását – a kanadai szövetségi kormány bevándorláspolitikája mellett – főként a gazdasági világválság előtt tapasztalható mezőgazdasági konjunktúra, a kanadai gabona iránti világpiaci kereslet alapozta meg. A fellendülés első sorban a fejlődő közlekedési és piaci hálózatokra, valamint a farmokon folytatott családi jellegű gazdálkodásra épült. Ebben az időben az Albertát is magában foglaló préri (*Prairie Provinces*) tíz lakosa közül legalább hat vidéken élt.¹⁸

1. fotó

A British Dominions Land Settlement Corporation Ltd. füzetének címlapja

forrás: a University of Alberta gyűjteményéből

¹⁷ PALMER, Howard – PALMER, Tamara: *The Hungarian Experience in Alberta*, *Hungarian Studies Review*, Fall/1981, Vol. 8, No. 2, 149–177. p.

¹⁸ FRIESEN, Gerald: *The Canadian prairies: a history*, University of Toronto Press, Toronto, 1987, 301. p., 329. p.

Endrényi Margit a második nagy hullámmal érkezett Albertába. Adaptációs kísérleteit, élményeit, hazatérésének történetét a konzulátusi anyagban fennmaradt dossziéja, az abban található dokumentumok: az Endrényi által a konzulnak írt levelek, a konzul leveleinek másolatai, a British Dominions Land Settlement Corporation Ltd. (rövidítve: BDLSC), a hajózási és a vasút-társaságok által a konzulnak küldött sorok, az asszony hazatérésére vonatkozó dokumentumok, valamint a BDLSC promóciós füzeté alapján rekonstruálok.¹⁹ De kicsoda volt Endrényi Margit?

A dossziében fennmaradt iratokból kiderül, hogy Endrényi Ferencné (szül. Rezacsek Katalin) Gyöngyösön született, 1882. július 19-én. Távozása előtt Budapesten, a Péterfy Sándor utca 23. szám alatt lakott. A magyar hatóságok 1925. február 20-án állították ki az útlevelét, amit tavasszal használt fel: 1925. május 3-án szállt partra Kanadában. Ekkor elvált státuszú volt,²⁰ és 43 éves. Fia, Endrényi Andor ebben az időszakban már Kanadában élt.²¹ A fiáról és a vele való kapcsolatáról nem tartalmaznak adatokat a dossziében található iratok, néhány dolog azonban sejthető. Gyakori kapcsolattartáson alapuló viszonyról, esetleg közös háztartásra irányuló törekvésekről – legalábbis kezdetben – nem beszélhetünk, mivel Endrényi Andor, bár Alberta tartományban, Derwentben élt, az élénk személyes kapcsolatokhoz túl messze lakott a Marie-tó környékén, tőle 145 km-re letelepedett asszonytól.²² Ugyanakkor az, hogy krízishelyzete csúcspontján (1931) több levelét is Vermilionból és Derwentből küldte, arra utal, hogy kanadai életszakaszának legvégén részben a vermiloni kórházban tartózkodott, részben Derwentben, vélhetőleg a fia közelében lakott.

Endrényi Margit és társai gazdálkodói tevékenysége elsősorban a BDLSC²³

¹⁹ MNL OL K 139, 13. csomó, 1. tétel, 1931, 2516/R. A főszövegben említeni fogok Endrényivel kapcsolatos dokumentumokat, és idézni fogok szövegrészeket Endrényi és a konzul leveleiből. Mivel ezeknek ugyanaz a levéltári lelőhelyük (MNL OL K 139, 13. csomó, 1. tétel, 1931, 2516/R dosszié), nem fogok minden egyes esetben forrásmegjelölő jegyzetet készíteni.

²⁰ Tehát annak ellenére, hogy elvált volt, a férje nevét viselte; ugyanakkor nem az Endrényi Ferencné verziót. Mivel Endrényi Margitként írta alá a leveleit, és mivel a többi dokumentumban is így szerepel, ezt a változatot fogom alkalmazni magam is. A szövegben – noha nem volt férjezett – az asszony szót is használni fogom rá, megkülönböztetendő a fiatal, házasságban sohasem élt nőtől, a hajadontól.

²¹ Személyes adatait több dokumentum is tartalmazza, többek között az útisegélylap (1931. augusztus 17.) is.

²² A szövegben néhány helyen megjelölt távolságok légvonalban mért távolságok.

²³ A bevándorlók kezdetben az államtól kaptak vagy vásároltak, béreltek farmot, majd magánvállalatoktól, vasúti társaságoktól vettek földet. A British Dominions Land Settlement Corporation Ltd. 1925-ben jött létre. A vállalat 750 000 font alaptőkével, brit-kanadai igazgatósággal rendelkezett, és termőföldek értékesítésével, valamint olaj- és gázkitermeléssel foglalkozott. Célja állítólag az volt, hogy – a közép- és nyugat-kanadai telepítések révén – megelőzze a földműveseknek a városokba és az Egyesült Államokba áramlását. A cég az 1920-as évek közepén 488 000 acre kiterjedésű, ásvá-

által 1926-ban megjelentetett, 14 oldalas *Illustrations of Settlers' Progress in 1925 and 1926 and their own story of their success* című promóciós füzetből, valamint a konzul és a BDLSC képviselője közti levélváltásokból, továbbá a BDLSC és a társulás közti megállapodás részeként született kimutatásból (*Statement*) ismerhető meg. Az említett promóciós anyag – mely az albertai termőföldek értékesítésével foglalkozó vállalatot és annak vásárlási ajánlatát ismertette és terjesztette – olyan telepes farmereknek a tevékenységét mutatta be egy-egy rövid szöveggel, fotók kíséretében, akik tőlük vásároltak földet, és akik a cég szerint sikeres gazdálkodói tevékenységet folytattak. A cég hamis képet közvetített azáltal, hogy az Endrényit, az Endrényi-csoportot (*Endrényi group*) és a farmot egy évvel az indulás után örököltette meg, így a kiadványban dicsért és képek segítségével is ábrázolt tevékenységek, eredmények nem egy stabil helyzetű gazdasághoz kapcsolódtak. Vagyis a kiadvány leginkább a célokat, az indulás néhány epizódját, kezdeti eredményeit jelenítette meg. Ugyanakkor mivel a dátum is bekerült a szövegbe, a szemfülesebb telepesek könnyen leleplezhették a vállalat optimizmusának elszármagát. Az azonban nem zárható, hogy a cég eljárása hozzájárult több emigráns hamis reményeinek fokozódásához. A hamis reményeket azonban nemcsak a tőkés vállalatok gyakorlatai, de a korabeli sajtó és az utazási irodalom eljárásai is táplálták, főként azok körében, akik tudtak angolul.²⁴

A kiadvány tehát nem Endrényi Margit, hanem az Endrényi-csoport – vagyis Endrényi Margit, Méhely László és Eisenhut Pál társulásának – tevékenységét mutatta be. A csoport vezéralakja azonban egyértelműen az aszszony volt: róla nevezték el a csoportot, a fényképeken ő került a fókuszba, és ő volt az, aki képviselte a csoportot a konzullal való kapcsolattartás folyamatában. A társulás – melynek létrejöttéről, előzményeiről hallgatnak a dokumentumok – 1925. május 14-én kezdte meg tevékenységét Vermilion kerület északi részén, a Marie-tó környékén. A vállalat 480 acre (angol hold) ki-

nyokban gazdag földdel és 260 000 acre eladandó termőfölddel rendelkezett. Központja Winnipegben volt, de Vermilionban és Wabamunban (Alberta) is voltak irodái. A társaság Közép- és Észak-Alberta kolonizációs projektjének egyik központi szereplője, végrehajtója volt. A vállalatnak majdnem két évtizedre volt szüksége ahhoz, hogy földjeit eladja. *The Raymond Recorder*, 31th July 1925, 5–6. p. *Archives. Newsletter of the Petroleum History Society*, November/2005, Vol 16, No. 7, 8. p.

²⁴ Az angol nyelvű publicisztikákban, utazási irodalomban, regényekben idealista képek, jellemzések keringtek a prérítartományokban zajló életéről. Néhányan a régiót „a kontinens legnagyobb virágoskertjeként” emlegették, az éghajlatot úgy, mint ami „nagyjából ugyanaz, mint amilyen Angliában volt 30 évvel ezelőtt”, és inkább egészséges, mintsem szélsőséges. Azt sugallták, hogy a nyugati préri olyan hely, ahol minden egyén sikerrel járhat, ha elszánt és kitartó. A tisztaság és a produktivitás által jellemzett prériélet és a szerény körülmények között élő, keményen és eredményesen dolgozó telepesnek – mint idealisztikus kategóriáknak – a magasztalása fennmaradt a nyugat-kanadai kultúrában. FRIESEN: *i.m.*, 302–305. p.

terjedésű föld megvásárlására kötött szerződést a csoport tagjaival,²⁵ akiknek egyelőre nem kellett kifizetniük a vételárat vagy átadniuk egy, indulótőkének tekintett összeget. Sőt, a társaság eszközöket, állatokat, építőanyagot, gépeket is megelőlegezett a számukra. Később Endrényi Margit egyik, a magyar konzulnak írt levelében azonban arról panaszkodott, hogy a vállalatól kapott gépek kezdetlegesek, a lovak pedig túl öregek voltak az intenzív munkához, és ezeknek a pótlása plusz költségeket jelentett a számukra. A megállapodás szerint az első három évben csak a kamatokat, az adót kellett fizetniük, a föld vételárának és az induláskor kapott eszközök, állatok árának a törlesztését a negyedik évben kellett volna elkezdeniük. A megállapodás az összeg 12 év alatt történő kifizetését írta elő.²⁶

2. fotó

A British Dominions Land Settlement Corporation Ltd. füzetének belső oldala az Endrényi-csoportról

forrás: a MNL OL gyűjteményéből

²⁵ A pontos ár nem ismert, a vállalat – a reklámkiadvány szerint – 8-18 dollár/acre áron kínálta a földeket.

²⁶ A promóciós kiadványból és a konzulátusi iratokból kiolvasható feltételek egyeznek a sajtóban publikált ajánlattal. A sajtóból az is kiderül, hogy a cég szükség esetén öt éven belül visszatérítendő készpénzkölcsönt is biztosított a vevők számára (legfeljebb 500 dollár értékben), annak érdekében, hogy a telepesek az első évben épületeket építhessenek, vetőmagot, takarmányt vásárolhassanak. *The Raymond Recorder*, 31th July 1925, 5. p.

A dokumentumok szerint Endrényiék búzát, zabot, burgonyát, cukorrépát termesztettek, emellett vaját, tojást és disznókat kínáltak fel eladásra; saját célra szárnyasokat, lovakat, szarvasmarhát, teheneket neveltek, tartottak. Nem áll rendelkezésre adat arról, hogy kiknek, milyen piacokon, milyen áron adták el termékeiket. Földjeiknek hozama a szerződött terület kiterjedése alapján gondolthoz képest lényegesen alacsonyabb lehetett, mivel nem 480, hanem 160 acre földön gazdálkodtak, ennyi földet tudtak ugyanis megtisztítani és feltörni. Az első egy-két év a földműves életében szokásos nehéz munkáknál is megerőltetőbb tevékenységekkel telt: földet törtek fel, bozótost irtottak, emellett kutat fúrtak, kerítést emeltek, és felépítettek egy nagy faházat. Nem lehet pontosan tudni, hogyan vészelték át a hosszú teleket, de Endrényi Margit későbbi betegsége arra utal, hogy az az évszak nem lehetett könnyű időszak a számukra.²⁷

1927 végén, vagyis alig két és fél évvel a gazdálkodás megkezdése után Endrényiék már komoly anyagi gondokkal küszködtek, novemberben kénytelenek voltak a vállalat képviselőivel egyezkedni. Ekkorra már 2815,60 dollárnyi tartozást halmoztak fel. Vagyis a válságkezelés legelső stratégiája a vállalattal való tárgyalás volt. Ennek folyamatában – bizonyára a telepítő vállalat kezdeményezésére – elkészült egy tételes kimutatás (*Statement*) a farmon rendelkezésre álló és eladható javakról, nyilván annak érdekében, hogy a cég rámutathasson a társulás fizetőképességére. A kimutatás szerint a farmon megtermelt javak (búza, zab, széna, zöldség, sertések, állati termékek) értéke meghaladta a 3000 dollárt. Ugyanakkor a vállalat – annak érdekében, hogy a gazdálkodás kontinuitása biztosított legyen, és hogy a telepesek a tartozások ellenére is fenn tudják tartani magukat – belement abba, hogy a teljes tartozás helyett egyelőre egy 815,60 dollárnyi részletfizetést fogadjon el. Beleegyezett abba is, hogy a farmerek megtartsanak 60 véka gabonát lisztnek, annyi gabonamagot, amennyi a következő évi vetéshez szükséges, és annyi takarmányt, amennyi az állatok ellátásához kell. A cég úgy számolt, hogy a megtermelt javak eladásából származó bevételek elégségesek lesznek a részletfizetés teljesítéséhez, és hogy a vaj, a tojás és a sertések eladása révén szerzett pénz nagyrészt fedezni fogja a telepesek megélhetési költségeit. A kimutatás egyben nyilatkozat is volt, hiszen Endrényiék vállalták a megállapított összeg (815,60 dollár) határidőre, 1928. január 15-ig történő kifizetését. A megállapodás különös elemének tekinthető a januári határidő: nem volt reális elvárás az, hogy az adósság két hónap múlva jelentős mennyiségű készpénzzel rendelkezzenek.

Az Endrényi-csoport úgy ítélhette meg, hogy a kiküzdött kedvezmény nem elég, és hogy további engedmények hiányában elkerülhetetlen lesz a fizetési képtelenség. Ebben a helyzetben Endrényi Margit, mint a csoport kép-

²⁷ A kanadai gazdálkodás és bányaművelés komoly kihívások elé állították a bevándorlókat, sok esetben az életüket követelték. PALMER-PALMER: *i.m.*, 156. p.

viselője új adaptációs stratégiát vetett be, mégpedig a társadalmi kapcsolatok mozgósításának és a saját társadalomtól való segítségkérés eszközét. Vagyis nem fordult újból és közvetlenül a vállalatához, hanem – ahogy az a konzulnak írott első leveléből kiderül – egyik régi ismerősét, Bornemissza Sándort kereste fel, akitől tanácsot kért, mit tegyen annak érdekében, hogy a vállalatnak írt új kérvényével eredményt érjen el. Bornemissza azt tanácsolta neki, hogy forduljon a winniepegi magyar konzulhoz, aki „tekintélyes állásánál fogva” majd megtalálja a célhoz vezető utat. Az asszony megfogadta a tanácsot, és némi várakozást követően, 1927. december 27-én levelet írt a konzulnak, melyben közelmúltjukat és pillanatnyi helyzetüket tárta a konzul elé. Saját bevallása szerint: „[...] nem túlzás midőn azt írom, hogy éhezünk, és teljesen lerongyolódtunk, s hogy ma is, bár valamivel javult helyzetünk, nagyon, de nagyon nehéz viszonyok között élünk; s ha nem sikerül kérvényünkkel eredményt elérni, kénytelenek leszünk itt hagyni két és fél évi munkánkat, mert teljesen kizárt dolog, hogy valaha is ki tudjuk fizetni, óriási módon fölszaporodott adósságunkat.”²⁸ Levelében arra kérte a konzult, hogy közvetítsen a társulás és a vállalat között, mégpedig oly módon, hogy fordítsa le a vállalatnak írt magyar nyelvű kérvényét, majd juttassa el a fordítást a címzetthez. Továbbá „tegye magáévá” ügyüket, és befolyásos pozíciója révén kövessen el mindent az érdekükben. A vállalatnak írt kérvényben Endrényi Margit a további kamatok (tehát nem a megállapodásban szereplő, januárban fizetendő összeg) elengedését kérte.

Schefbeck Jakab István, a rendkívül készséges és az erőfeszítésekre hajlandó magyar bevándorlók támogatása iránt fokozottan elkötelezett winniepegi magyar konzul 1928. január 3-án arról értesítette az asszonyt, hogy beadványát angolra fordította, és át fogja adni a BDLSC képviselőjének. Továbbá biztosította arról, hogy: „Minden tőlem telhetőt elkövetek, hogy nehéz viszonyai között segítségére legyek [...] azonban nem hiszem, hogy többet lehet elérni a Land Settlement Bureau-nál, mint egy kamatfizetési halasztás kieszközölését. Ez a vállalkozás ugyanis teljesen üzleti alapra van fektetve [...] Meg lehet azonban győződve Asszonyom, hogy ügyüket teljesen a magamévá tettem, és hogy minden erőmből oda fogok hatni, hogy az elérhető legkedvezőbb elintéztést eszközöljem ki az Önök számára.” A konzul segítőkészségét az is mutatja, hogy nemcsak lefordította a levelet, de egy kísérőlevelet is csatolt hozzá, melyben az Endrényi-csoport kitartását méltatta. Ebben arra kérte a cég képviselőjét, hogy adjon új határidőt Endrényieknek, hogy követelését halassza az 1929. évi termés összegyűjtése, eladása utáni időszakra (1928. január 10.). A konzul emellett telefonon is tárgyalt a cég képviselőjével.

²⁸ Endrényi Margit – a többi bevándorlóhoz képest – igényes magyar nyelvezettel írta leveleit, ami tanultságra utal.

Endrényi beadványára két napon belül válasz érkezett a BDLSC winniepei irodájából. Ebben a vállalat részletesen tájékoztatta a konzult a korábbi megállapodásról, Endrényiék általuk tudott helyzetéről, és saját nagyvonalúságát (*generous treatment*), valamint a telepések hálátlanságát hangsúlyozta. A levél írója szerint ez a „család” nem értékeli eléggé a cég méltányos eljárását, türelmét, noha az elmúlt két évben semmit sem fizettek, és novemberben fizetési kedvezményben részesültek. A további kedvezmények megadását elutasító vállalat – mint piaci szereplő – tehát a saját érdekeit védte, és minimalizálni próbálta a veszteségeit. Nem lehetetlen, hogy a körülmények is rákényszerítették erre, az, hogy nemcsak Endrényiék, de más ügyfelek is válságba jutottak, és engedményekért folyamodtak. Az adatok azonban arra utalnak, hogy a gazdasági kudarcok, a fizetésektelenségek ellenére az 1920-as években összességében nőtt a térség agrárnépessége és a művelés alá vont területek nagysága, amiben a telepítéssel foglalkozó vállalatoknak (BDLSC, *Canadian Pacific Railway*, *Canadian National Railway*, *Canadian-American Land Company*, *Northwest Colonization Company*, *Manitoba Land and Investment Company*, *Alberta Central Land Company* stb.) jelentős szerepük lehetett.²⁹

A konzul még ugyanezen a napon (1928. január 12-én) tájékoztatta Endrényi Margitot a tárgyalások sikertelenségéről. Egyúttal tanácsokat adott arra nézve, hogyan járjanak el a közeljövőben a céggel folytatott tárgyalások során,³⁰ és arra biztatta őket, hogy tartsanak ki, próbálják megtartani a földjeiket: „Helyzetük bizonyára igen nehéz és nélkülözésekkel teljes, de nem reménytelen, és hiszem, hogy kitartással meg is fognak küzdeni a kezdet szörnyű nehézségeivel. Földjüket ne hagyják ott, mert elveszítik eddigi véres verejtékkel elért munkájuk eredményét.” 1928. február 13-án kelt, társai nevében is írt válaszában, Endrényi Margit a kitartásra vonatkozó szándékáról biztosította a konzult, és már ebben az üzenetében felemlítette betegségét.

A kapcsolódó dosszié soron következő dokumentuma már egy három évvel későbbi levél (1931. június 6.), amelyben Endrényi a korábbihoz képest kétségbeesettebb hangot ütött meg, és amely már nem az egzisztenciájáért aggodó gazdálkodó, hanem az életét féltő ember szorongásait, félelmeit tükrözte. A vermilioni kórházban írt, a konzulnak küldött soraiban Endrényi Margit – többek között – leromlott egészségi állapotáról, Kanadában kialakult szívbajáról és idegösszeomlásáról számolt be. Orvosa dr. Knoll az állapotát elsősorban a kanadai klímának tulajdonította, és a mielőbbi hazatérést javasolta az

²⁹ Saskatchewan és Alberta tartományokban 57,5 millióról 120 millió acre-ra nőtt az elfoglalt, művelés alá vont terület nagysága az 1911 és 1941 közti időszakban. CAMERON, Alex A. – THORDARSON, Leo: *Prairie Progress*. J.M. Dent & Sons, Toronto, 1954, 90. p.

³⁰ „[...] azt tanácsolnám, hogy csak annyit ajánljanak fel évi fizetésre, amennyit tényleg teljesíteni tudnak anélkül, hogy ez által másnemű kötelezettségeiknek csak nehezen és nélkülözésekkel tudnak megfelelni.”

asszonyoknak. A levél – a tanulmány első bekezdéséből már ismert – központi mondatai valódi segélykiáltással értek fel: „És én még szeretnék élni s így első sorban menekülni szeretnék innen! Haza szeretnék menni, ahol legalább még pár évet békében, pihelve eltölthetnék.” Gondot okozott azonban, hogy Endrényinek nem állt rendelkezésére a hazatérés anyagi fedezete, ezért a konzul anyagi támogatását kérte a repatriáláshoz. Esdeklő sorai 90 év távlatából is megrázóan hatnak: „[...] pénzem a hazautazásra nincsen – alázatosan fordulok tehát Méltóságodhoz, tegye lehetővé azt, hogy haza mehessek. Könyörögve fordulok Önhöz, nyújtson kezet ahhoz, hogy haza jutva még élhessek. A jó Isten áldja meg Méltóságodat, könyörüljön meg rajtam és segítsen akár pénzből, akár valami olcsó jeggyel.”

A konzul 1931. június 11-i előzékeny válaszában azt üzentte, hogy mindent el fog követni azért, hogy sürgős hazautazását lehetővé tegye. Majd rögtön elindította a szokásos adminisztratív eljárást: bekérte a nő útlevelét és partraszállási kártyáját, valamint igényt tartott egy, az állapotát leíró orvosi szakvéleményre is.³¹ Továbbá tájékoztatta arról, hogy milyen lépéseket fog megtenni az érdekében, és nagyjából mire, milyen teendőkre számíthat.

A konzul tehát újfent nagy körültekintéssel járt el Endrényi Margit ügyében, és lényegében minden akadályt elhárított hazatérése útjából. Az asszony munkaképtelenségét bizonyító orvosi igazolás segítségével 1931. július 8-án hitelezett (ingyenes, később visszatérítendő) hajójegyet kért, majd kapott Endrényi számára a Cunard Hajózási Társaságtól (*Cunard Steamship Company*) a Montreal–Havre szakaszra (87,50 dollár értékben). Ugyanezen a napon egy félárú vasúti jegyet is igényelt a Kanadai Nemzeti Vasúttársaságtól (*Canadian National Railways*) a Vermilion–Montreal távolságra,³² amit végül az orvosi igazolás és Thomas Gelley bevándorlási biztos ajánlólevele alapján kapott meg. A különböző felek közötti levélváltásokból kiderül, hogy a winnipeg-i konzulátus nemcsak a félárú vasúti jegy árának (Derwent–Montreal: 35,70 dollár) kifizetését vállalta magára, de az európai szállítási költségeket (Havre–Budapest: 20,74 dollárt) is. A konzul ezenfelül még 15 dollár készpénzsegélyt is biztosított az asszony számára, aki köteles volt később ezeket az összegeket visszafizetni a magyar államnak. Schefbeck és Endrényi bizonyára személyesen is találkoztak, mivel augusztus 17-én Endrényi megszakította vonatútját Winnipegben, hogy a konzulátuson átvehesse hajójegyet és megújított útlevelét, valamint hogy aláírhatta az utazásával kapcsolatos

³¹ Dr. Knoll 1931. június 25-én kiállított igazolásában az állt, hogy az asszony myocarditis (szívizomgyulladás) és endocarditis (szívbelhártya-gyulladás) miatt van három hónapja a gondozásában. Emellett alkalmatlan a nehéz munkára és a kanadai telek elviselésére. Ezért a Budapestre való visszatérését javasolja.

³² Először Vermiliont jelölte meg kiindulási pontként, később ezt Derwentre módosította.

iratokat, például az útisegélylapot.³³ Endrényi Margit végül 1931. augusztus 21-én hagyta el Kanadát az Antonia nevű hajón, és tért vissza – sok megpróbáltatás után – szülőhazájába. További kutatásokra vár annak megválaszolása, hogy milyen sors jutott a társulás többi tagjának, és mi lett a BDLSC felé fennálló tartozással.

Adaptációs mérleg

Endrényi Margit és az Endrényi-csoport több adaptációs cselekvési stratégiát is alkalmazott. Cselekvésüket nagyban meghatározták bizonyos belső késztetések, tulajdonságok, például a bátorság vagy az elszántság. Legfőbb stratégiájuk az egymásra támaszkodás (a társulás) és a körülményekhez igazodó kitartó munkavégzés volt. További eljárásnak tekinthető az engedmény megszerzésére irányuló tárgyalás a telepítő vállalattal. Amikor ez kevésnek bizonyult, egy ismerőshöz (Bornemissza Sándorhoz), majd a magyar konzulhoz (Schefbeck Jakab Istvánhoz) – mint közvetítőhöz – fordultak. Ebben az esetben a kanadai magyar társadalomtól való segítségkérés lett az adaptációt elősegítő problémamegoldás alapja.

Az erőfeszítések azonban nem vezettek eredményre, és a küzdelmek az adaptációs terv feladásával zárultak, legalábbis Endrényi esetében. A kudarc-hoz több tényező is hozzájárulhatott. A történetek alapján feltételezhető, hogy a társulás tagjai jelentős pénztartalékok hiányában érkeztek Kanadába. További gond lehetett, hogy a magyarok által sűrűbben lakott déli régió helyett Közép-Alberta keleti részén telepedtek le. A legközelebbi magyar közösség Vermiliontól északra, Dewberry–Heinsburg térségében, 97 km-re volt tőlük, itt 12 család élt az 1920-as évek végén.³⁴ Az iratokban nincs arra utaló jel, hogy kapcsolatokat építettek volna a nem magyar lakossággal, más etnikumokhoz tartozó bevándorlókkal és a többségi társadalom tagjaival. Valószínűsíthető, hogy társadalmi kapcsolataik limitáltsága vagy hiánya, a kanadai magyar közösségekhez való hozzáférésük korlátozottsága hátrányt jelentett a számukra, lehetséges adaptációs stratégiáik körét szűkebbre vonta.³⁵ Egyúttal felértékelte a formális intézményi kapcsolatokat, főként a magyar konzulá-

³³ A konzulátus megújította az útlevelét, Endrényi pedig aláírta az ehhez kapcsolódó kitöltött nyomtatványt. Emellett az útisegélylapot is aláírta, mely az adatai mellett a részére biztosított kedvezményes juttatásokat (hajójegy, vasúti jegy, készpénzsegély összegét) tartalmazta, dokumentálta.

³⁴ PALMER–PALMER: *i.m.*, 169. p.

³⁵ Előfordult, hogy az egymás szomszédságában élő magyar telepések segítették egymást, például az állatok (lovak, tehenek) közös használatával. PALMER–PALMER: *i.m.*, 154–155. p., 167. p. Egy szerző szerint az európai kontinensről érkezett bevándorlók a csoportszolidaritás miatt voltak néha sikeresebbek a farmmunkában az angolszászoknál. FRIESEN: *i.m.*, 309–310. p.

tussal kialakított kommunikációt, és a konzul támogatói szerepét. A konzul azonban csak bizonyos ügyletekben és egy adott mozgástéren belül tudott a segítségnyújtással kísérletezni. A magyar közösségek távolsága mellett az is gondot jelenthetett a számukra, hogy farmjuk nem esett közel a vasútvonalakhoz sem (a legközelebbi vasúti csomópont – Ashmont – 102 km-re volt a szálláshelyüktől), így termékeiket nem tudták az esetlegesen jobb adottságokkal rendelkező, távolabbi piacokra könnyen eljuttatni.

Szinte semmit sem tudunk Endrényi és társai mezőgazdasággal és az állattenyésztéssel kapcsolatos ismereteiről, felkészültségéről. A sikert azonban a széleskörű tapasztalatok, a gazdálkodás otthonról hozott rutinja sem garantálták, ugyanis a helyi időjárási és talajviszonyok – legalább részben – kérdésessé tették a bevándorlók hozott tudáselemeinek Kanadában való alkalmazhatóságát. Egyúttal megkövetelték ennek a tudásnak a megújítását, a termelési eljárások újragondolását is. Lehetséges, hogy az *importált* ismeretek részleges összeférhetetlensége a kanadai viszonyokkal az Endrényi-csoport adaptációját is megnehezítette. A tudáselemek megújítását, bővítését azonban nagymértékben lassíthatták a már említett tényezők (a pénztartalékok, a kiterjedt kapcsolatrendszer, ezáltal az információáramlás hiánya). Az iratokból az is kiolvasható, hogy Endrényiék nem tudtak angolul, ami szintén akadályozhatta a sikeres adaptációt.

A kudarchoz nagyban hozzájárulhattak a fizikai próbatételek, a gazdálkodást megelőző elkerülhetetlen munkálatok is (a talaj megtisztítása, a ház és a kerítés felépítése), melyek nemcsak nehezek, de balesetveszélyesek is voltak.³⁶ A hosszú időn keresztül végzett emberpróbáló tevékenységek okozta kimerültség, fáradtság önmagában is elég lehetett ahhoz, hogy az adaptáció helyett inkább a hazatérésen gondolkodjanak. Még inkább elcsüggedhettek, amikor a keményen végzett munka ellenére rossz terméshozamokkal szembesültek.

A sikertelenséget azonban legalább részben a tőlük független tényezők idézhették elő, például a kapott felszerelés egy részének alacsony minősége vagy a hosszú tél, a kedvezőtlen időjárási viszonyok (az utóbbival összefüggésben az 1926., 1927. évi rossz terméshozamok). Az 1926. évi nyári hónapok (június–augusztus) középhőmérsékleti adatai Vermilionban lényegesen alacsonyabbak voltak a budapesti adatoknál.³⁷ Helyzetüket tovább súlyosbíthatta a kibontakozó gazdasági válság, a felvásárlási áraknak az évtized végén

³⁶ A magyar bevándorlóknak számos csapással számolniuk kellett, a bányákban és a farmokon a balesetekkel, farmokon a tüzek és a hóviharak pusztító erejével is. PALMER–PALMERA: *i.m.*, 156–157. p.

³⁷ Fort Vermilion (CA): 13,2 C; 18,2 C; 14,1 C; Budapest (HU): 18,0 C; 20,8 C; 19,0 C, <https://climate.weather.gc.ca/historical_data/search_historic_data_e.html> (letöltve: 2021. 02. 12.), <http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/Manda/MSE2/MSE2_1926.pdf> (letöltve: 2021. 02. 12.).

tapasztalható nagyarányú visszaesése, ami óriási nehézséget okozott a térség farmereinek.³⁸

Összességében elmondható, hogy az adaptációs kudarcnak számos egyidőben ható oka lehetett, többek között a hozott adottságok (a pénztartalékok vagy a nyelvtudás hiánya, az *importált* tudáselemek részleges használhatósága, stb.), a rossz vagy legalábbis kockázatos döntések (a közép-albertai jelenlét, a vasúttól és a magyar közösségektől való izoláltság, a széleskörű kapcsolatok hiánya, stb.), a komoly fizikai megpróbáltatások (a talaj megtisztítása, a ház felépítése, a tél elviselése, stb.), és a tőlük független környezeti tényezők (a kedvezőtlen időjárás, a gazdasági világválság, stb.). Úgy is összegezhető, hogy a mobilizálható anyagi, társadalmi és kulturális tőke terén Endrényi és társai jelentős hiányosságokkal küzdöttek,³⁹ amiket nem tudtak kompenzálni. Például nem rendelkeztek olyan kapcsolati hálóval, mellyel érdemben ellensúlyozni tudták volna a materiális javak, a pénztőke terén tapasztalható hátrányaikat és ezek következményeit. Gondjaikat tovább gyarapíthatta a makrogazdasági viszonyok romlása, valamint az, hogy hiányosságaik egyidőben fejtették ki hatásaikat – végletekig fokozva az *adaptációs stresszt* és komolyan próbára téve lelki egyensúlyukat. Kilátástalanná váló helyzetük miatt nem tudtak kitartani, és a „kezdet szörnyű nehézségeit”⁴⁰ átvészelni. Pedig rendszerint 10 évbe telt míg a feltört, megtisztított földek jó termést hoztak Albertában.⁴¹

Endrényi Margit és társainak bukása, valamint annak körülményei nem voltak példátlanok a telepesek esetében, a lemorzsolódás széles körben tapasztalható jelenségnek számított ebben az időszakban. Chester Martin szerint Albertában 45%-os volt a kudarcok aránya az 1905–1930 közti időszakban (ez alacsonyabb volt a Saskatchewan esetében kimutatott – 57%-os – arányszámnál).⁴² Azok számára, akik éveken át szegénységben vagy legalábbis szerény viszonyok között éltek, majd végső kudarcot vallottak, bizonyára megérző, olykor végzetes lehetett ez a tapasztalat. További, az adaptációval összefüggő kérdésként fogalmazható meg az a dilemma, hogy a hazatérő Endrényi Margit vajon hogy illeszkedett vissza a magyarországi viszonyokba.

³⁸ MACGIBBON, D. A.: *The Canadian Grain Trade 1931–1951*, University of Toronto Press, Toronto, 1952, 3. p.

³⁹ A kulturális tőke alatt itt a rendelkezésre álló inkorporált tudást értem, a társadalmi tőke alatt pedig azokat az erőforrásokat, melyek a kapcsolatok, ismeretségek birtoklásához kapcsolódnak. L., BOURDIEU, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke, In: FELKAI Gábor – NÉMEDI Dénes – SOMLAI Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században, I. kötet*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000, 431–445. p.

⁴⁰ A fordulat Scheffbeck Jakab István 1928. január 12-i leveléből származik.

⁴¹ PALMER–PALMER: *i.m.*, 167. p.

⁴² FRIESEN: *i.m.*, 309. p.

1. térkép

Alberta (Kanada). Endrényi Margit albertai jelenlétének (1925-1931) főbb helyszínei

